

ŞÂHNÂME'DE YER ALAN ZIRH, MİĞFER VE KALKAN İLE İLGİLİ KAYITLAR

THE RECORDS OF THE ARMOUR, HELMET AND SHIELD IN THE SHĀHNĀMA

İbrahim DUMAN *

Öz

Ortaçağ'da İran coğrafyasında yazılan *Şâhnâme*, savaş teçhizatları ile ilgili birçok terim barındırmaktadır. Araştırmamızın amacı eserde bulunan zırh, miğfer ve kalkan ile ilgili terimleri açıklığa kavuşturmaktır. Çalışmada zırhı belirtmek için kullanılan kelimeler, zırh çeşitleri ve zırhı kullanan kişilerden bahsedilmektedir. Başka bir başlık altında kaynağa bulunan miğfer ile ilgili terimlere değinilmektedir. Diğer bir konu olarak *Şâhnâme*'de bulunan kalkan çeşitleri, hükümdarlara ait kalkanlar gibi bahisler işlenmektedir. Çalışmanın sonuçları arasında Ortaçağ'da İran coğrafyasında birçok silah kültür havzasına ait teçhizatın kullanıldığı tespit edilmiştir. Antik dönemde İran'da kullanılan savaş malzemelerinden Ortaçağ'da da aktif bir şekilde yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmayla birlikte eserin daha iyi anlaşılması ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Şâhnâme, Zırh, Miğfer, Kalkan, Ortaçağ İran

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Yalova/Türkiye, dumanlee41@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1454-3052>.

•
Abstract

The Shāhnāma, written in Iran geography in the Middle Ages, contains many terms related to war equipment. The aim of our research is to clarify the terms related to armour, helmet and shield in the work. In the study, the words used to indicate the armour, the types of armour and the people who use the armour are mentioned. Under another heading, the terms related to the helmet in the source are mentioned. As another subject, issues such as shield types in Shāhnāma and shields belonging to rulers are discussed. Among the results of the study, it has determined that equipment belonging to many arm culture basins was used in Iran in the Middle Ages. It is understood that the war materials used in ancient Iran were also actively used in the Middle Ages. With this study, it is hoped that the source will be better understood.

•
Keywords

Shāhnāma, Armour, Helmet, Shield, Medieval Iran

GİRİŞ

Şâhnâme, XI. yüzyılda İran coğrafyasında Ebû'l-Kâsim Firdevsî (öl. 1020 [?]) tarafından telif edilmiş manzum bir eserdir. Hacimli bir eser olan bu kaynak, İran'ın milli destanı sayılmaktadır. Şâhnâme, birçok konunun yanı sıra savaş ve silah tarihiyle ilgili önemli bilgiler de barındırmaktadır. Eserde bol miktarda silah ve savaş teçhizatına ait terimler vardır. Bu çalışmada terimlerin fazlalığı nedeniyle araştırmamızın hacmi de düşünülerek sadece kaynakta yer alan zırh, miğfer ve kalkan gibi savunma unsurları ile ilgili kayıtlar, yerli ve yabancı araştırmalar ışığında detaylı bir şekilde incelenecektir. Yine Şâhnâme'nin birçok neşri olmakla birlikte burada ilgili eserin Tahran'da yayımlanan Moskova edisyonu kullanılacaktır (Firdevsî, 2015, I-II).

1. Şâhnâme'de Zırh

a. İnsan Zırhı

Zırh, eski devirlerden beri insanoglunun savaşlarda istifade ettiği en önemli savunma gereçlerinden birisidir. Bu savunma unsuru, Ortaçağ'da da ehemmiyetini korumuştur. Dolayısıyla Şâhnâme'de zırh ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Eserde zırh teçhizatını belirtmek için *zereh* (زره)¹, *heftân* (خفتان)², *cevşen* (جوشن)³, *dir'* (درع)⁴, *kabâ* (قبا)⁵, *câme-yi rezm* (جامه رزم)⁶, *pûlâd-pîrâhen* (پولاد پیراهن)⁷ ve *pelengîne* (پلنگینه)⁸ kayıtları geçmektedir.

Zereh teriminin Farsçada genel anlamda zırh teçhizatını belirtmek için mi kullanıldığı veya özel bir zırh türünü mü simgelediği kaynaklardan tam olarak anlaşılmamaktadır. Birçok çalışmada, kaynaklarda geçen *zereh* kaydının örgülü zırhı (mail armour) belirttiği iddia edilmektedir (Khorasani, 2011, s. 175; Nicolle, 1982, C. 1, s. 175; Kansoy, 2018, s. 1082). Ancak bu görüşün doğru olması güç gözükmektedir. Nitekim kaynaklarda at derisinden yapılmış zırh (زره از پوست اسپ)⁹ gibi kayıtların olması görüşümüzü desteklemektedir. Bununla birlikte mezkûr konu hakkında kaynaklarda ipucu bulunmaması nedeniyle ilgili mevzu üzerinde daha fazla yorum yapmamız zorlaşmaktadır. Şâhnâme'de *zereh* çeşitleri olarak

¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 19, 101, 222, 227, 253, 279 vd).

² (Firdevsî, 2015, I, s. 19, 76, 231, 242, 253, 260, 269 vd).

³ (Firdevsî, 2015, I, s. 12, 19, 48, 66, 73, 74, 91 vd).

⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 142, 214, 253, 309, 389, 407, 421 vd).

⁵ (Firdevsî, 2015, I, s. 180, 261, 527, 649, 915).

⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 570, 591).

⁷ (Firdevsî, 2015, I, s. 614).

⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 201, 586).

⁹ (Fahr-i Mudebbîr, 1346/1967, s. 242).

Rûmî-zereh (زره رومی)¹⁰, *zereh-i Rûmî* (زره رومی)¹¹ ve *zereh-i Sogdî* (زره سغدی)¹² kayıtları bulunmaktadır. *Rûmî-zereh* ve *zereh-i Rûmî*'nin Anadolu menşei zırhları; *zereh-i Sogdî*'nin ise Soğd bölgesine ait zırhları belirttiği düşünülmektedir. Yine kaynakta geçen *zerrîn-i zereh* / altından imâl edilmiş zırh kaydının (Khorasani, 2011, s. 173) hükümdarlar veya nüfuzlu kişiler için üretilen değerli zırhları simgelediği akla gelmektedir.

Heftân zırhının, diğer zırh türlerinin üzerine giyilen bir savaş teçhizatı olduğu yapılan çalışmalarla ortaya koyulmuştur (Khorasani, 2011, s. 173). *Şâhnâme*'de *heftân* zırhının çeşidi olarak *heftân-i Rûmî* (خفتان رومی)¹³ kaydından söz edilmektedir. *Heftân-i Rûmî* kaydının Anadolu kökenli *heftân* zırhını belirttiği düşünülmektedir. Yine mezkûr zırh çeşidinin farklı renklerde olduğu siyah renkli *heftân* (خفتان سیاه)¹⁴ kaydından anlaşılmaktadır.

Cevşen zırhının bazı kaynaklara göre demir küçük plakalar, deri ve boynuz talaşından imâl edildiği belirtilmektedir (Tarsûsî, 1998, s. 155). Bununla birlikte Büyük Selçuklu kaynaklarına göre mezkûr zırhın örgülü tarzının da olduğu anlaşılmaktadır (Duman, 2020, s. 143)¹⁵. Araştırmalarda bu zırh çeşidinin Orta Asya menşei olduğundan ve Türkler tarafından Yakınoğu'ya getirildiğinden söz edilmektedir (Gorelik, 1979, s. 34; Duman, 2020, s. 142)¹⁶. *Şâhnâme*'de *cevşen*in türlerinden bahsedilmese de diğer araştırmalar ışığında Ortaçağ'da bu zırhın çeşitlerinin olduğu bilinmektedir¹⁷. Eserde yer alan *siyeh-i cevşen* (سیه جوشن)¹⁸ kaydından mezkûr zırhın değişik renklerde imâl edildiği akla gelmektedir.

Meşhur savaş tarihçisi David Nicolle'a göre *dir'* zırhı, erken İslam döneminden itibaren kullanılan ve halkalı zırhın yanı sıra işlenmiş deriden de üretilen bir tür zırhlı yelek idi. Arapların ürettiği *dir'*, ağır olup piyadeler içindi. Perslerin imâl ettiği *dir'* ise hafif olup daha çok süvariler tarafından kullanılmaktaydı (Nicolle,

¹⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 66, 465, 672, 673; II, s. 1448).

¹¹ (Firdevsî, 2015, II, s. 1725).

¹² (Firdevsî, 2015, I, s. 437).

¹³ (Firdevsî, 2015, I, s. 442, 455, 718; II, s. 1783).

¹⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 178).

¹⁵ Bazı çalışmalarda *cevşen* zırhının örgülü zırh ve düz demir plakalar ile güçlendirilmiş, sırt kısmı küçük plakalarla kaplı olan bir zırh çeşidi olduğu belirtilmektedir (Ükten, 2018, s. 295). Yine Memlükler (1250-1517) devrinde de bu zırhın örgülü zırh ile küçük plakaların birleştirilmesiyle üretildiği bilinmektedir (Robinson, 1967, s. 77). Memlükler devrini konu alan başka bir çalışmaya göre de *cevşen* zırhı, küçük metal plakalardan oluşan, göğüs kısmı bulunan ancak sırt bölümü olmayan bir zırh idi (Çetin, 2007, s. 240; Göksu, 2015, s. 253).

¹⁶ *Cevşen* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Nicolle, 2002, s. 179-221).

¹⁷ Mesela Büyük Selçuklu kaynaklarında *cevşen* zırhının *cevşen-i mâhî* ve *cevşen-i mirrîh* gibi türlerinin olduğundan bahsedilmektedir (Duman, 2020, s. 143).

¹⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 915).

1984, s. 233). Mezkûr zırhın farklı çeşitlerinin olduğu araştırmalardan¹⁹ anlaşılrsa da Şâhnâme'de bu zırh ile ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Kabâ zırhı, Pers ekolüne ait idi. Eski devirlerden beri İran'da kullanılan bu zırh, Sâsânîler (226-651) devrinde Bizans ordularında görülmeye başlanmıştı²⁰. Bu zırhın İran'da Büyük Selçuklular (1038-1157) döneminde de kullanıldığı bilinmektedir (Duman, 2020, s. 145-146). Şâhnâme'de *kabâ* zırhının çeşitleri olarak *Rûmî-kabâ-yi* (رومی قباى)²¹ ve *Çînî-kabâ-yi* (چینی قباى)²² kayıtları geçmektedir. Bu kayıtlardan İran menşeli *kabâ* zırhının Anadolu ve Çin gibi komşu silah kültür havzalarına da intikal ettiği ve buralarda da üretildiği anlaşılmaktadır. Yine Şâhnâme'de *âhenîn-kabâ-yi* (آهنین قباى)²³ ve *âhen-kabâ-yi* (آهن قباى)²⁴ kayıtlarının geçmesi, bu zırhın demirden yapılan türlerinin de olduğunu ortaya koymaktadır. Mezkûr zırh türünün farklı renklerde imâl edildiği düşünülmektedir. Nitekim eserde yer alan mor renkli *kabâ* zırhı anlamında (قباى بنفش)²⁵ kaydı bu görüşü desteklemektedir.

Pûlâd-pîrâhen kaydının demirden yapılmış madeni savaş gömleğini nitelediği akla gelmektedir. *Pelengîne* kaydının ise kaplan derisinden imâl edilmiş bir zırh türünü ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Muhammed Huseyn-i Hasanzâde çalışmasında Şâhnâme'de yer alan bazı kelimelerin mecazi olarak insan zırhını kastettiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre kaynakta insan zırhı anlamında mecazi olarak kullanılan *âhen* (آهن) ve *pûlâd* (پولاد) sözcükleri zikredilmektedir (Hasanzâde, 1386/2007, s. 111-112).

Kaynakta insan zırhını giyen savaşçılar için *pelengîne* zırhı giyen anlamında *pelengîne-pûş* (پلنگینه پوش)²⁶, *cevşen* zırhı giyen anlamında *cevşen-ver* (جوشن ور)²⁷, *zereh* zırhı giyen anlamında *zereh-dâr* (زره دار)²⁸, *kabâ* zırhı giymiş süvari anlamında (قباى سوار)²⁹ kayıtları bulunmaktadır.

¹⁹ Mesela Büyük Selçuklu kaynaklarında *dir'* zırhının, *dir'-i Davudî* ve *dir'-i zengârî* adlı türlerinden bahsedilmektedir (Duman, 2020, s. 145).

²⁰ Bizans zırhlarından bahsedilen çalışmalarda *kabâ* zırhının Bizans'a *kabadion* şeklinde geçtiğinden söz edilmektedir. *Kabadion*, uzun ve önu yukarıdan aşağıya kadar açık olan, genellikle süvarilerin kullandığı, aynı zamanda piyadelerin de istifade ettiği bir zırh idi (Dawson, 1998, s. 40; Haldon, 2002, s. 76). Yine Şâhnâme'de de *kabâ* zırhı giymiş süvari anlamında *kabâ-yi sevâr* (قباى سوار) kaydının olması, bu zırhın atlılar tarafından kullanıldığını kanıtlamaktadır (Firdevsî, 2015, I, s. 305).

²¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 624, 629, 665, 683, 734, 859).

²² (Firdevsî, 2015, I, s. 691, 1133; II, 1676, 1697, 1713).

²³ (Firdevsî, 2015, I, s. 897).

²⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 899).

²⁵ (Firdevsî, 2015, II, s. 1885).

²⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 12).

²⁷ (Firdevsî, 2015, I, s. 72, 155, 262, 413, 437, 474 vd).

²⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 232, 346, 371, 388, 550 vd).

²⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 305).

Figür 1: XIII. yüzyıla ait bir *Şâhnâme'*den zırhlı ve miğferli süvari figürleri, İran, Reza Abbasi Museum (Tahran, İran), nr. 383, (Yazarın Arşivi).

b. Hayvan Zırhı

Diğer savaş teçhizatları gibi hayvan zırhı da Ortaçağ'da aktif olarak kullanılmaktaydı. *Şâhnâme'*de hayvan zırhı çeşitleri olarak *bergostvân* (برگستوان)³⁰ ve *sitâm* (ستام)³¹ kayıtları geçmektedir.

Bergostvân, Ortaçağ İslam dünyasında kullanılan önemli hayvan zırhlarından biriydi. *Şâhnâme'*de rastlamasak bile bu hayvan zırhının birçok çeşidi olduğunu araştırmalar ortaya koymaktadır³². *Sitâm* ise at başlığı anlamına gelmektedir. Kaynakta birçok yerde gümüş³³ ve altın³⁴ işlemeli at başlığından bahsedilmektedir. Bu kayıtlara dayanarak değerli madenlerden yapılan at başlıklarının hükümdar ve nüfuzlu kişiler için üretildiğini düşünmek mümkündür. *Sitâm* sözcüğünün atın başına takılan süs anlamında kullanılması da akla gelmektedir.

³⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 19, 72, 78, 91, 122, 176, 270 vd).

³¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 329, 392).

³² Mesela Büyük Selçuklu kaynaklarında *bergostvân*ın *bergostvân-i câmegî*, *âyine-yi bergostvân* ve *bergostvân-i çini* gibi çeşitlerinden söz edilmektedir (Duman, 2020, s. 149). Yine İlhanlı ordusunda da *bergostvân* kullanılıyordu (Uyar, 2018, 345).

³³ (Firdevsî, 2015, I, s. 1165; II, s. 1727).

³⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 91, 124, 128, 147, 218, 244, 284 vd.; II, s. 1727).

Kaynakta atın teçhizatlarından birisi olan at dizgini anlamında *ligâm* (لگام)³⁵ sözcüğünden de bahsedilmektedir. Altın ve gümüş at dizgini olarak *zerrîn-i ligâm* (زرین لگام)³⁶ ve *simîn-i ligâm* (سیمین لگام)³⁷ kayıtlarının varlığı, değerli madenlerden de at dizgini üretildiğini veya bu madenlerle teçhizatın tezyin edildiğini bize göstermektedir. Yine siyah renkli at dizgini anlamındaki *ligâm-i siyâh* (لگام سیاه)³⁸ kaydından at dizginlerinin Ortaçağ'da farklı renklerde imâl edilebildiği kanıtlanmaktadır.

Eserde mecazi olarak *âhen* (آهن) kelimesinin de hayvan zırhını belirttiği yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır (Hasanzâde, 1386/2007, s. 110).

Şâhnâme'de hayvan zırhı taşıyan anlamında *bergostvân-ver* (برگستوان ور)³⁹, *bergostvân-dâr* (برگستوان دار)⁴⁰ kayıtları zikredilmektedir.

2. Şâhnâme'de Miğfer

Miğfer, Ortaçağ'da eski devirlerden itibaren kullanılan ve birçok çeşidi olan baş zırhıydı. Eserde miğfer teçhizatını belirtmek için *hûd* (خود)⁴¹, *terg* (ترگ)⁴², *kulâh* (کلاه)⁴³ ve *migfer* (مغفر)⁴⁴ sözcükleri geçmektedir. Mez-kûr kelimelerin hangi tarz miğferleri simgelediği veya aralarında hangi farkların bulunduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte *terg* sözcüğünün Pers ekolüne ait bir miğfer çeşidini belirttiği araştırmalar tarafından ortaya koyulmuştur (Khorasani, 2010, s. 386; Nicolle, 2004, s. 742).

Şâhnâme'de bazı miğfer çeşitlerinden bahsedilmektedir. Mesela *terg-i Çînî* (ترگ چینی)⁴⁵, *terg-i Rûmî* (ترگ رومی)⁴⁶, *Rûmî-kulâh* (رومی کلاه)⁴⁷ ve *migfer-i Hinduvân* (مغفر هندوان)⁴⁸ kayıtlarından eserde söz edilmektedir. Bu kayıtların tam olarak hangi miğfer formlarını niteledikleri bilinmemektedir. *Terg-i Çînî* ve *terg-i Rûmî* kayıtlarına dayanarak Pers ekolüne ait olan *terg* miğferinin silah kültür havzaları arasındaki etkileşimin sonucunda Çin ve Anadolu coğrafyalarında da kullanıldığı

³⁵ (Firdevsî, 2015, I, s. 197, 267, 598, 619, 626).

³⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 180, 218, 606, 681; II, 1294).

³⁷ (Firdevsî, 2015, II, s. 1294).

³⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 402).

³⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 232, 240, 346, 371, 578 vd).

⁴⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 266).

⁴¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 19, 48, 107, 142, 172, 215 vd).

⁴² (Firdevsî, 2015, I, s. 43, 66, 91, 129, 151, 162, vd).

⁴³ (Firdevsî, 2015, I, s. 59, 60, 61, 62, 65, 69 vd).

⁴⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 214, 215, 260, 447, 454 vd).

⁴⁵ (Firdevsî, 2015, I, s. 253).

⁴⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 124, 253, 449, 455, 482 vd.; II, s. 1369, 1473).

⁴⁷ (Firdevsî, 2015, I, s. 74, 473, 494, 739, 748 vd.; II, s. 1417, 1473, 1591, 1725).

⁴⁸ (Firdevsî, 2015, II, s. 1261).

ve üretildiği anlaşılmaktadır. Yine *Rûmî-kulâh*, Anadolu menşei miğferi; *miğfer-i Hinduvân* ise Hindistan yapımı miğferi belirtmektedir.

Kaynakta geçen *keyânî-kulâh* (کیانی کلاه)⁴⁹, *kulâh-i keyânî* (کلاه کیانی)⁵⁰, *kulâh-i key* (کلاه کی)⁵¹ ve *kulâh-i keyân* (کلاه کیان)⁵² kayıtları hükümdarlara ait miğferleri ve başlıkları simgelemektedir.

Eserde yer alan *âhen-kulâh* (آهن کلاه)⁵³, *hûd-i pûlâd* (خود پولاد)⁵⁴, *govher-kulâh* (گوهر کلاه)⁵⁵, *pûlâd-terg* (پولاد ترگ)⁵⁶ ve *terg-i pûlâd* (ترگ پولاد)⁵⁷ kayıtları, miğferlerin demirden ve çelikten imâl edildiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kaynakta herhangi bir bilgiye rastlamasak da Ortaçağ'da deriden ve farklı malzemelerden miğfer üretimi yapılması da mümkündür⁵⁸. Yine kaynakta geçen altından yapılmış veya altın süslemeli miğfer anlamında *zerrîn-kulâh* (زرین کلاه)⁵⁹, *terg-i zerrîn* (ترگ زرین)⁶⁰ ve *hûd-i zerrîn* (خود زرین)⁶¹ kayıtlarının hükümdarlar ve nüfuzlu kişiler için üretilen miğferleri simgeledikleri düşünülmektedir⁶².

Araştırmalara göre kaynakta geçen *âhen* (آهن) ve *pûlâd* (پولاد) kelimelerinin mecazi olarak miğferi simgelediği belirtilmektedir (Hasanzâde, 1386/2007, s. 111-112).

Şâhnâme'de miğfer kullanan kişileri belirtmek için *terg-dâr* (ترگ دار)⁶³ kaydı bulunmaktadır.

⁴⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 47, 83, 88, 167, 169, 215, 575 vd).

⁵⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 68, 162, 306; II, s. 1246).

⁵¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 750, 1018; II, s. 1274).

⁵² (Firdevsî, 2015, I, s. 649, 882, 924).

⁵³ (Firdevsî, 2015, I, s. 154, 178, 201, 206, 275, 383 vd).

⁵⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 762, 915; II, s. 1634).

⁵⁵ (Firdevsî, 2015, I, s. 435, 649, 655; II, s. 1337, 1348, 1385, 1447).

⁵⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 674; II, s. 1559, 1675, 1689).

⁵⁷ (Firdevsî, 2015, I, s. 707; II, s. 1249).

⁵⁸ Mesela bir kaynakta Moğolların kullandıkları miğferlerin kafatasını koruyan kısmının demir veya çelikten, ense ve gırtlığı koruyan kısmının deriden imâl edildiği belirtilmektedir (Plano Carpini, 2015, s. 97).

⁵⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 89, 181, 296, 342, 343, 353 vd).

⁶⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 179, 180, 443, 493, 653).

⁶¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 222, 305).

⁶² *Şâhnâme*'de geçen altın süslemeli miğfer kayıtları şu araştırmada da ayrıca incelenmiştir. Bkz. (Nicolle, 2017, s. 228).

⁶³ (Firdevsî, 2015, I, s. 180, 910).

3. Şâhnâme'de Kalkan

Kalkan, Ortaçağ'da kullanılan en önemli savunma unsurlarından birisiydi. Şâhnâme'de kalkan teçhizatını belirtmek için *turs* (ترس)⁶⁴, *siper* (سپر)⁶⁵, *isper* (اسپر)⁶⁶ ve *dereke* (درفه)⁶⁷ kelimelerinden söz edilmektedir. Yine eserde kalkan çeşitleri olarak *siper-i Çînî* (سپر چینی)⁶⁸, *Çînî-siper* (چینی سپر)⁶⁹, *kerğ-isper* (کرگ اسپر)⁷⁰, *isper-i kerğ* (اسپر (درفه کرگ)⁷¹, *siper-i kerğ* (سپر کرگ)⁷², *Gîlî-siper* (گیلی سپر)⁷³ ve *dereke-yi kerğ* (درفه کرگ)⁷⁴ kayıtları geçmektedir.

⁶⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 56, 57).

⁶⁵ (Firdevsî, 2015, I, s. 121, 132, 160, 183, 213, 232 vd).

⁶⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 481).

⁶⁷ (Firdevsî, 2015, I, s. 706).

⁶⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 66, 498, 508, 579, 781).

⁶⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 559, 586).

⁷⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 721).

⁷¹ (Firdevsî, 2015, I, s. 721).

⁷² (Firdevsî, 2015, I, s. 781).

⁷³ (Firdevsî, 2015, I, s. 825).

⁷⁴ (Firdevsî, 2015, I, s. 706).

Figür 2: XV. yüzyıla ait bir *Şâhnâme'*den kalkan taşıyan süvari figürleri, İran veya Hindistan, The Metropolitan Museum of Art (New York, ABD), nr. 20.120.238.

Yukarıdaki kayıtlardan hareketle *kerğ* sözcüğünün geçtiği kalkan çeşitleri gergedan postundan imâl edilmiş kalkanları belirtmektedir. Ortaçağ'da birçok hayvanın postundan kalkan üretilmesi mümkündü. Bununla birlikte Ortaçağ savaş sanatı konusunda önemli bir eser yazan Fahr-i Mudebbîr'in de gergedan postundan yapılmış kalkanları öne çıkarması, gergedanın sert deri yapısı nedeniyle bolca tercih edildiğini göstermektedir (Fahr-i Mudebbîr, 1346/1967, s. 242, 424). *Siper-i Çînî* ile *Çînî-siper* kayıtları Çin menşeli kalkanları belirtmektedir. Bu kayıtlar Ortaçağ'da önemli bir savaş teçhizatı üretim merkezi olan Çin'in

Ortaçağ İslam dünyasına kalkan ihraç ettiğini kanıtlamaktadır. *Gîlî-siper* ise İran'ın Gîlân bölgesinde yaratılmış olan mikrokültürel silah ekolüne ait kalkanları simgelemektedir. Gîlân bölgesine ait kalkanlar, araştırmalara göre Büyük Selçuklular devrinde de kullanılmaktaydı. Bu kalkanların beyaz tüylü olması hasebiyle deriden üretilmesinin yanı sıra kendine özgü bir şeklinin bulunduğu da kaynaklardan anlaşılmaktadır (İbn İsfendiyâr, t.y., C. 2, s. 34; Duman, 2020, s. 155)⁷⁵.

Eserde yer alan *âhen-siper* (أهن سپر)⁷⁶ kaydından Ortaçağ'da madeni malzemelerden kalkan üretildiği de kanıtlanmaktadır⁷⁷. *Şâhnâme'* de belirtilmesi de Fahr-i Mudebbîr'in ahşap kalkanlardan bahsetmesi, Ortaçağ'da ahşap malzemelerden kalkan yapıldığını açık bir şekilde göstermektedir (Fahr-i Mudebbîr, 1346/1967, s. 242).

Kaynakta geçen altından yapılmış veya altın süslemeli kalkan anlamındaki *zerrîn-siper* (زرین سپر)⁷⁸ ve *siper-i zerrîn* (سپر زرین)⁷⁹ kayıtlarının hükümdar veya emîrler için üretilen kalkanları belirttiği düşünülmektedir.

*Şâhnâme'*de kalkan kullanan kişileri belirtmek için *siper-dâr* (سپر دار)⁸⁰ kaydı zikredilmektedir.

SONUÇ

Ortaçağ İslâm dünyasında kaleme alınmış en önemli manzum eserlerden birisi olan *Şâhnâme'*de birçok silah ve savaş aletini belirten terim bulunmaktadır. Zikredilen terimlerin zırh, miğfer ve kalkan ile ilgili olanlarını makalemizde işlemeye gayret ettik. Bu anlamda eserdeki insan zırhlarından *zereh*, *heftân*, *cevşen*, *dir'* ve *kabâ* gibi savaş giysilerinin örnekleri incelendi. Mezkûr savaş giysilerinin hangi kültür havzalarına ait olduklarına değinildi. Yine eserdeki hayvan zırhı kayıtlarının mahiyeti ortaya koyulmaya çalışıldı. Başka bir başlık altında kaynakta miğfer teçhizatını belirten kelimelere değinildi. Bu kelimeler ve miğfer çeşitleri kaynaklar ve araştırmalar ışığında yorumlandı. Son olarak *Şâhnâme'*deki kalkan

⁷⁵ Yine Türkiye Selçuklu kaynaklarında da Gîlân kalkanlarından bahsedilmektedir (Göksu, 2010, s. 340).

⁷⁶ (Firdevsî, 2015, I, s. 354).

⁷⁷ Büyük Selçuklular devrinden günümüze ulaşan ve çeşitli özel koleksiyonlarda bulunan birçok madeni kalkan da bu bilgiyi desteklemektedir (Duman, 2020, s. 150-152).

⁷⁸ (Firdevsî, 2015, I, s. 179, 180, 222, 493, 583 vd.; II, s. 1821, 1822).

⁷⁹ (Firdevsî, 2015, I, s. 262, 526; II, s. 1867).

⁸⁰ (Firdevsî, 2015, I, s. 262, 267, 312, 500, 506 vd.).

kayıtları derinlemesine incelenerek kalkan çeşitleri ve kalkan imâl edilen malzemelerin muhtevası vuzuha kavuşturulmaya çalışıldı.

EXTENDED SUMMARY

The *Shāhnāma* is a voluminous source written in Medieval Iran. This work contains many terms related to war arms. Our study deals with the records related to armour, helmet, and shield in the related work. In the armours of the paper, both human armour and animal armour are mentioned. In the *Shāhnāma*, there are records of *zarah*, *khaftān*, *jawshan*, *dir'*, *qabā*, *jāma-ye razm*, *pūlād-pīrāhan*, and *palangīna* as human armour. It is not fully understood from the sources whether the term *zarah* is used in Persian to denote armour equipment in general or whether it symbolizes a special type of armour. Studies have shown that the *khaftān* armour was a war equipment worn over other types of armour. According to some sources, it is stated that the *jawshan* armour was made of small iron plates, leather, and horn shavings. However, according to the sources of the Great Saljuq, it is understood that the *jawshan* had also a braided style. In some research, it is mentioned that this type of armour was of Central Asian origin and was brought to the Near East by the Turks. According to the famous war historian David Nicolle, the *dir'* armour was a type of armoured vest that was used from the early Islamic period and was made of processed leather as well as mail armour. The *dir'* produced by the Arabs was heavy and was used by the infantry. The *dir'* produced by the Persians was light and was used mostly by the cavalry. The *qabā* armour belonged to the Persian arm culture. This armour, which had been used in Iran since ancient times, began to be seen in the Byzantine armies during the Sassanid period (226-651). It comes to mind that the *pūlād-pīrāhan* record describes a metal war shirt made of iron. It is understood that the *palangīna* record refers to a type of armour made of tiger skin. In the *Shāhnāma*, there are records of *bargostwān*, and *setām* as types of animal armour. In the work, there are records of *khūd*, *targ*, *kulāh*, and *mighfar* as the helmet. It is not known which type of helmets the aforementioned words represent or what differences exist between them. However, it has been revealed by the researches that the word *targ* indicates a type of helmet belonging to the Persian arms culture. In addition, the records of *turs*, *separ*, *espar*, and *daraqā* are mentioned in the work to indicate shield equipment. As a result, in the paper, the terms related to armour, helmet, and shield in the *Shāhnāma* have been tried to be explained.

KAYNAKÇA

- 'Alî Merdî et-Tarsûsî. (1998). *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb*. Karen Sader (Nşr.), Beyrut.
- Çetin, A. (2007). *Memlûk Devletinde askerî teşkilât*. İstanbul: Eren Yay.
- Dawson, T. (1998). Kremasmata, Kabadion, Klibanion: some aspects of Middle Byzantine military equipment reconsidered. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 22, 38-50.
- Duman, İ. (2020). *Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan savaş aletleri*. İstanbul: Selenge Yay.
- Fahr-i Mudebbîr. (1346/1967). *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*. Ahmed Suheyli-yi Hânsârî(Nşr.), Tahran.
- Firdevsî. (2015). *Şâh-nâme (I-II)*. (Moscow Edition). Tahran: Hermes Publisher.
- Gorelik, M. (1979). Oriental armour of the Near and Middle East from the eighth to the fifteenth centuries as shown in works of art. R. Elgood (Ed.), *Islamic arms and armour* (p. 30-63). London.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında ordu*. Ankara: TTK Yay.
- Göksu, E. (2015). *Türk kültüründe silah*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Haldon, J. (2002). Some Aspects of Early Byzantine arms and armour. David Nicolle (Ed.), *A Companion to Medieval arms and armour* (p. 65-79). London.
- İbn İsfendiyâr. (ty). *Târîh-i Taberistân (II)*. Abbâs İkbâl (Nşr.), Tahran.
- Kansoy, U. (2018). Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Khorasani, M. M. (2011). Linguistic terms describing different types of armour in Persian manuscripts. *Gladius*, 31, 149-187.
- Khorasani, M. M. (2010). *Lexicon of arms and armor from Iran: A study of symbols and terminology*. Tübingen: Legat Verlag.
- Muhammed Huseyn-i Hasanzâde. (1386/2007). Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî der-Şâh-nâme. *Kâviş-nâme (Mecelle-yi 'İlmî-Pejûheşi-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Yezd)*, 14, 107-138.
- Nicolle, D. (1982). The Military Technology of Classical Islam (I) (Unpublished PhD Thesis). University of Edinburgh, Edinburgh.
- _____. (1984). Arms manufacture and the arms trade in South-Eastern Arabia in the Early Muslim Period. *Journal of Oman Studies*, 5, 231-238.
- _____. (2002). Jawshan, cuirie and coat of plates: An alternative line of development for hardened leather armour. David Nicolle (Ed.), *A Companion to Medieval Arms and Armour* (p. 179-221). London: Boydell Press.
- _____. (2004). Silâh. *EP* (XII (Supplement) p. 734-746). Leiden.
- _____. (2017). One-piece Sasanian and Early Islamic Helmets. K. Maksymiuk-G. Karamian (Ed.), *Crowns, Hats, Turbans and Helmets: The Headgear in Iranian History* (p. 223-253). Siedlce-Tehran.
- Plano Carpini. (2015). *Moğolistan Seyahatnâmesi (1245-1247)* (Ayan, E. Çev.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Robinson, H. R. (1967). *Oriental armour*. New York: Dover Publications.

- Uyar, M. (2018). İlhanlı ordusunun teçhizatı ve bunların üretimine dair veriler. *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında Er Kişi Ebulfez Elçibey'e Armağan* (s. 339-359). Ankara: Berikan Yay.
- Ükten, S. S. (2018). *Buhara Hanlığı'nın askeri teşkilatı (1500-1868)*. Ankara: TTK Yay.